

ימי הצנע – "עיתונות מגויסת" למען מחאת האזרחים

רפי מן

האם הייתה זו "עיתונות מגויסת" או "עיתונות מתגייסת", כזו שייצגה בנאמנות את עמדות הממשלה והעדיפה את הקו הממסדי על פני מתן ביטוי להלכי רוח המתנגדים למדיניות הממשלה או מציגים עמדות חלופיות?

התייחסותם של אמצעי התקשורת למצבם של אזרחי ישראל ולהתנהגותם בימי הצנע תיבחן בעיקר מבעד לסיקור התקשורתי בשלושה עיתונים שונים בבעלותם ובקו הפוליטי והחברתי שלהם: **מעריב**, עיתון הערב המסחרי-פרטי, **הבוקר**, יומון מפלגת הציונים הכלליים שבסיס הכוח הפוליטי שלה היה בקרב הסוחרים, התעשיינים וחקלאי המושבות, ו**דבר**, יומון ההסתדרות אשר היה בשליטת מפלגת השלטון, מפא"י.

הצנע, הקיצוב והקרב על התודעה

כשנה לאחר הכרזת העצמאות נקלעה החברה בישראל למבחן משמעותי בתחום יחסי השלטון והאזרח, עם הפעלת משטר הצנע ומדיניות הקיצוב. הצנע, שהוכרז רשמית ב-26 באפריל 1949, נועד להתמודד עם המציאות הכלכלית שנוצרה עם הקמת המדינה וגלי העלייה ההמונית. באמצעות הפיקוח הדוק על הייצור, על השיווק ועל המכירה ביקשה הממשלה להתמודד עם המחסור באמצעי ייצור ובמטבע חוץ ובמקביל לנסות לבלום את האינפלציה הדוהרת.² מדיניות הקיצוב הופעלה תחילה בתחום המזון, וביולי 1950 הורחבה גם לייצור ולאספקה של פריטי לבוש והנעלה.

הפעלת מדיניות הקיצוב הייתה לא רק משימה ארגונית-כלכלית. היא כללה גם מרכיב חשוב של מערכה תודעתית, שנועדה להחזיר לציבור ערכים של סולידריות, של הזדהות עם צורכי המדינה והחברה, של הסתפקות במועט ועוד. שר האספקה והקיצוב, ד"ר דב יוסף, היה מודע לכך כי הצלחת המהלך מותנית בכך ש"רוב-רובו של הציבור יבין כי הצנע הוא בלתי נמנע וכי הוא מכוון לטובתו ולטובת המדינה כאחד".³ מבחינתו של ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, משמעות הצנע הייתה רחבה יותר. המדיניות הכלכלית, אף שלא נועדה לכך מלכתחילה, השתלבה היטב בתהליך בניין האומה שאותו ביקש ליישם בכל תחומי החיים. בהתמודדות עם המחסור הכלכלי באמצעות שיתוף פעולה עם

עד לאחרונה מקובל היה בשיח הציבורי והתקשורתי בישראל לאפיין כ"מחאה חברתית" התארגנות של אזרחים מהשכבות החלשות בתביעה לשיפור מעמדם. מחאה חברתית הוזכרה, על כן, בעיקר בהקשר לאירועים כדוגמת מהומות ואדי סאליב ב-1959 והתעוררות תנועת "הפנתרים השחורים" בשנת 1971, ונקשרה גם בסוגיית הפער העדתי ובטענות על קיפוח העולים מעדות המזרח. בעת אירועים אלה לא זכתה מחאה חברתית מסוג זה לאהדה רבה בתקשורת, והפעילים בפעולות מחאה אלה תוארו בדרך כלל כעבריינים המבקשים להפר את הסדר הציבורי. אבחנה מסורתית זו באה לקצה בקיץ 2011, כאשר דגל ה"צדק החברתי" הונף בתל-אביב ובערים אחרות על ידי תנועת מחאה שמרבית יזמיה ופעיליה לא הגיעו מן העשירונים הנמוכים במדרג הסוציו-אקונומי בישראל ואף לא מערי הפיתוח ומשכונות העוני. חלק ניכר מפעילי תנועת המחאה וממשתתפי ההפגנות נמנו עם מעמד הביניים, ואחד מטיעוניהם המרכזיים היה שחיקתו של מעמד זה מבחינה כלכלית. מחאת האוהלים ומיצובה באמצעי התקשורת הרחיבו את המושג "מחאה חברתית" מעבר למה שהיה מקובל בעבר.¹

על רקע זה מוצעת במאמר התבוננות מחודשת בהקשר של מחאה חברתית בתגובת הציבור ובהתייחסות אמצעי התקשורת בישראל למדיניות הכלכלית של הממשלה בתקופת הצנע בראשית שנות המדינה. ימי הצנע מצטיירים בזיכרון הציבורי בעיקר בהקשר לקשיי היום-יום של עקרות הבית בהשגת מזון, להתמודדות מתסכלת של "האזרח הפשוט" עם קשיי הביורוקרטיה, ולתופעת השוק השחור. למרות ההבדל הברור בין המציאות החברתית בראשית שנותיה של המדינה לבין זו של שנת 2011, מעניקים אירועי הקיץ האחרון נקודת מבט חדשה לבחינת הדרך שבה השתקפו אירועי תקופת הצנע בעיתוני התקופה, וכיצד התייחסו אמצעי התקשורת לעמדות הממשלה ולעמדות הציבור באותן שנים.

במאמר אבקש להשיב על שתי שאלות: האחת, האם וכיצד אפשר להגדיר את התנהגות הציבור בישראל בתקופת הצנע כסוג של מחאה חברתית-כלכלית, ומה היו מאפייניה של מחאה זו? והשנייה, מה היה תפקידם של אמצעי התקשורת בתקופת הצנע, והאם פעלו בדפוס ההתנהגות המיוחס בדרך כלל לאמצעי התקשורת של העשור הראשון?

מנתה ציבור גדול של צרכנים שזוהו באמצעי התקשורת בעיקר בדמותן של עקרות הבית.

מדובר היה בעיקר בתושבים עירוניים, שכן מי שהתגוררו ביישובים חקלאיים – בקיבוצים, מושבים ומושבות – סבלו פחות ממחסור במזון, בשל קרבתם ונגישותם לשדות חקלאיים, לרפתות ולוליים. יגיל לוי טוען כי באותה תקופה נוצרה "קואליציה בלתי פורמלית" בין הצרכנים מן היישוב הוותיק לבין הסוחרים כדי לסכל את מדיניות הצנע. "הראשונים כדרך להבטיח רמת חיים נאותה, והאחרונים כדרך להבטחת רווחיהם, שמדיניות הפיקוח הממשלתי איימה עליהם", כתב לוי. אלה ואלה נמנו בעיקר עם מעמד הביניים, האשכנזי בעיקרו.¹⁰

שתי הקבוצות מחו בדרכים שונות על המדיניות ועל דרך ביצועה. הסוחרים יצאו למחאה מאורגנת באמצעות שביתה עליה הכריזו בסוף יולי 1950, כאשר התפרסמה במפתיע הודעה על קיצוב מוצרי הלבוש וההנעלה.¹¹ השביתה, ששיתקה חלק ניכר מהמסחר בישראל, אילצה את הממשלה להתפשר, והוקמה ועדה שבחנה את צווי הקיצוב החדשים. עוד קודם לכן ביטא חלק מציבור הסוחרים את התנגדותו למדיניות הכלכלית גם בכך שמילא תפקיד פעיל בשוק השחור, שבו נמכרו לציבור "מתחת לדלפק" מוצרים במחירים גבוהים מאלה שקבעו צווי הפיקוח הממשלתיים.

המחאה האחרת, הנרחבת יותר, הייתה של עקרות הבית. התנגדותן למדיניות הכלכלית לא התבטאה בהפגנות ובעצרות, אלא בפעולה יומיומית שכללה גם פנייה לערוצים בלתי ממוסדים ובלתי חוקיים בשוק השחור, ותוך הבעה עקיבה של זעם ומחאה נגד הממשלה. חלק ניכר מביטויי המחאה שמצאו הד בעיתוני התקופה כלל ביקורת חריפה על כך ש"מקורבים לצלחת", בעיקר עובדי מדינה ומוסדות ההסתדרות, נהנו מזכויות יתר בהשוואה לציבור. בשיח הציבורי והתקשורתי הצטיירה חלוקה פנימית בתוך מעמד הביניים בין אלה שנאלצו לכתת את רגליהם בחיפוש אחר מוצרי מזון בסיסיים, לבין אלה שבזכות קשרים, פרוטקציה או שחיתות לא סבלו ממחסור ואף שיפרו את תנאי חייהם.

אופיה של מחאתן של עקרות הבית תואם רבות מההגדרות הנפוצות לתנועות מחאה חברתיות, שאינן ישויות מגובשות ופורמליות.¹² חוקרי חברה מציגים הגדרות שונות למונח "תנועה חברתית", ואין ספק שחלק מההגדרות תואם את סוג פעילות המחאה של הציבור בתקופת הצנע. כך, לדוגמה, מגדירים רלף טרנר ולואיס קיליאן תנועה חברתית כ"קולקטיב הפועל במידה מסוימת של המשכיות, כדי לקדם, להתנגד או להביא לשינוי בחברה או בארגון שהם חלק ממנו. כקולקטיב התנועה היא גוף שאינו תחום באופן מדויק, עם חברות בלתי קבועה".¹³

חוקרי תופעות המחאה בארצות הברית, פמלה אוליבר ודניאל מייירס, מדגישים את תפקידם המרכזי של אמצעי התקשורת: תקשורת ההמונים מפצה מידע על הפעילות הקולקטיבית ופעילות מחאה של קבוצה מסוימת בציבור מגיעה לידיעת קבוצות אחרות. הפצת המידע מביאה לכך שמעגל המחאה וקריאת התיגר על השלטון ועל מדיניותו הולכים ומתרחבים. יתר על כן, אמצעי תקשורת ההמונים הם עצמם שחקנים בשדה התנועה החברתית, ומתאימים את עצמם לפעולות של אחרים. הם מושפעים לא רק מאירוע המחאה עצמו אלא גם מדרך סיקורו על ידי ארגוני תקשורת אחרים.¹⁴

הגדרות אלה של אופי תנועת מחאה חברתית תואמות את ימי הצנע. גם אמצעי התקשורת הציגו את פעילותן של עקרות הבית כאקט של

מדיניות ממשלתית, אמור היה הציבור להפנים ולממש ערכים כגון סולידריות, ערבות הדדית וציות לחוק. פעילות זו השתלבה בחזונו של בן-גוריון, שהמטרה בישראל יחנך את האומה "לאחריות הדדית, לכבוד הדדי, לחירות ולשוויון". בן-גוריון גם עמד באותה תקופה על הצורך לכונן "שירותים ציבוריים ישרים, יעילים, כללים, לשירות דינאמי".⁴ בדומה לתחומים אחרים, גם כאן נועד לדעתו תפקיד חשוב לאמצעי התקשורת בהפצת המסרים הממשלתיים והערכים הרצויים להתנהגות הציבור. בן-גוריון תבע מהעיתונות להתגייס למשימה זו, בהגדירו את המאבק בחזית הכלכלית ובקליטת העלייה כחשוב לא פחות מהניצחון במלחמה.⁵ השימוש ברטוריקה מלחמתית היה מרכיב מרכזי בניסיונותיו לשכנע את הציבור לשתף פעולה עם משטר הצנע. הוא הציג את המאבק המשקי כהמשכו של הקרב הצבאי. המאבק באינפלציה הוגדר כ"מלחמה ביוקר החיים", וכמו במערכה הצבאית הזהיר מפני ציפייה ל"ניצחונות קלים".⁶ רטוריקה זו נועדה, בין היתר, להתמודד עם הבעיה הפסיכולוגית שאותה אבחן כחלק מהמעבר מ"תקופת הגדולות", הקמת המדינה ומלחמת העצמאות, ל"תקופת הקטנות, תקופת המאמץ האפור והממושך של בניה משקית וארגון ממלכת", שאין בה אולי יפעה וברק וגבורה דרמטית.⁷

בחודשים הראשונים הושלט משטר הצנע יחסית ללא קשיים, וחלק ניכר מהציבור נטה לשתף פעולה עם הממשלה, בהכרה שיש לדאוג ל"חלוקת היש" בצורה צודקת והוגנת.⁸ אולם בראשית 1950, עם התרוקנות מחסני האספקה והקטנת מנות המזון,⁹ התברר כי הפער בין הרטוריקה הממשלתית למציאות הקשה הפך את המסרים המילוליים של בן-גוריון ושל יוסף בלתי רלוונטיים בעיני רבים מהאזרחים. מהשוק נעלמו לא רק מוצרי מותרות וחיי היום-יום, בעיקר של עקרות הבית, הפכו למסכת סבל של חיפוש אחר מוצרים, של עמידה בתורים, ושל התמודדות עם הבירוקרטיה של מנגנון הקיצוב.

במקביל התרחב השוק השחור בשותפות פעילה של יצרנים, של סוחרים ושל צרכנים. האחרונים היו מוכנים לשלם יותר ובלבד שיקבלו בשר, ירקות וביצים. השוק השחור הגביר את המחסור במצרכים מוקצבים ובמקביל החריף את חוסר האמון בממשלה, שנכשלה באספקת מוצרי היסוד. לתהליכים אלה הייתה גם משמעות פוליטית: בנובמבר 1950 איבדה מפא"י מכוחה בבחירות לרשויות המקומיות, וביוני 1951, בבחירות לכנסת, התחזקה במידה משמעותית מפלגת הציננים הכלליים, שבלטה בהובלת המאבק הציבורי נגד מדיניות צנע והדרך שבה נוהל הקיצוב. עוד קודם לכן, בתחילת נובמבר 1950, בוטל משרד הקיצוב בניסיון לצמצם את הנזקים הפוליטיים, וסמכויותיו חולקו בין המשרדים האחרים. בפברואר 1952 קיבלה הממשלה החלטה על "מדיניות כלכלית חדשה", ובמהלך השנה בוטלו או צומצמו באופן משמעותי מרבית מרכיבי הצנע. מדיניות הקיצוב בוטלה רשמית רק בשנת 1959.

התנהגות הציבור בימי הצנע כמחאה חברתית-כלכלית

במחאה הציבורית שבאה לביטוי בעיקר בשנים 1950 ו-1951, נטלו חלק שתי קבוצות עיקריות. האחת מנתה את הסוחרים, אשר מדיניות הצנע והקיצוב פגעה בהם כלכלית ואף הציבה אותם בקו החזית של העימות עם ציבור הצרכנים בימים של מחסור במוצרים וסדרי אספקה לקויים. בעמדות הסוחרים תמכו גם בעלי עסקים כמסעדים ומלונאים וכן תעשיינים ויצרנים, שגם הם סבלו מן המדיניות הממשלתית. השנייה

ההגנה על הקיצוב בכך שפנו להמוניהן לשוק השחור, אולם האשמה בכך מוטלת על משרד הקיצוב. להצגת הפנייה לשוק השחור כצעד של "אין ברירה", לא רק במאמר זה אלא גם בכתבות נוספות, משמעות רבה בניסיון לאבחן את דפוס הפעולה על העיתון. אילו היה **מעריב** נוהג כעיתונות מגויסת, אפשר היה לצפות שיזדהה בשעה של משבר כלכלי חמור עם מסריו של השלטון, יאמץ את הקריאה להקפיד על החוק ויגנה בכל פה את המעשה הבלתי חוקי של עקיפת ערוצי השיווק המוסדר שנקבעו על ידי משרד הקיצוב. אך העורך הראשי, עזריאל קרליבך, ובכירי העיתון, בחרו בקו אחר, של הזדהות עם מצוקת עקרות הבית והטלת האשמה במצב החמור על הממשלה.

בראשית 1950 פסק סופרו הכלכלי של העיתון כי "מדיניות הצנע הגיעה למבוי סתום", ואחד מכשליה הוא הבטחות חסרות כיסוי. לדבריו על הממשלה לשים קץ לדיבורים על התזונה הטובה והמספיקה, ולחדול ממדיניות ההבטחות. "במקום לפטם את הצרכן בסיפורים על תזונתו הטובה והמיזנה, יש לספר לו את האמת. את האמת המחייבת להדק את החגורה עוד יותר. יידע לפחות הקהל כי יש הכרח בכך וזוהי חובתו, ואל יחיה באשליה כי הוא אוכל בשפע וכי מותר לו לאכול בשפע", כתב.²⁰ אובדן האמינות של הממשלה הודגש גם במאמר שכתב קרליבך בספטמבר 1950, בעקבות טענות של אזרחים על אספקה לקויה של מזון לחגים, והודעות על כך שחלוקת מוצרים מסוימים נדחתה "לכמה ימים". "כל התכסיסים האלה, תכסיסי אי-ההגינות ובת-היענה, הורסים אצל עקרת הבית כל יחס של אמונה אל הודעותיו של שר הקיצוב. כבר הן אומרות: זה וזה ניתן ברדיו בלבד".²¹ כתב העיתון שיצא לשכונות דיווח: "היישוב נמצא במצב של משבר אימון, ו-320 אלף תושבי תל-אביב יפו והשכונות שומעים בזמן האחרון את המילה 'אין' על כל צעד ושעל. הסימנים הראשונים למחסור גרמו לבהלה שאין כדוגמתה. עקרות הבית חטפו מכל הבא ליד. בשווקים ובשכונות היו התנגשויות בין עקרות הבית שהצטופפו בתורים ענקיים ובין מחלקי הלחם [...] יש עכשיו לחם בכמויות מספקות, אבל האמון התערער. ניסיון קימוץ שנעשה בחודשי הקיץ הטיל פחד של מחסור בליבן של עקרות הבית".²² בשיקוף סבל הציבור ומחאתו הדגיש **מעריב** בעקיבות ממד נוסף של קשיי האזרח: אטימותו וקשיחותו של המנגנון הממשלתי. ביולי 1949 כתב קרליבך: "השתרשה באזרח ההרגשה, כאילו הוא לא רק חומר ביד גולם המנגנון, אלא שהוא מן הטרדה כזו, המפריעה ללא רשות למשרדים בעבודתם הסדירה, איזה גידול פרא על אדמת הארץ הזאת שיש לעקרו [...] ונעשה הנחה יסודית למנגנון כאילו האזרח הוא פושע".²³

כשנתיים אחר כך כתב קרליבך: "האזרח הפשוט אינו בא במגע יומיומי עם בן-גוריון הגדול, אלא עם הבן-גוריונים הקטנים, ומי היום במדינה, כביכול מתוכננת, איננו דיקטטור קטן? אפילו החנווני שלי הוא בן-גוריון קטן.²⁴ לכך צורפו בעיתון פרסומים בולטים של תלונות אזרחים במדור "הוד מעלתו האזרח", ומאוחר יותר גם טוריו של אפרים קישון, שחלק ניכר מהם הוקדשו לסאטירה עוקצנית על מצוקת האיש הקטן ועוד יותר מכך על מעללי הביורוקרטיה הטרודנית והכושלת.²⁵ הביקורת בחלקה הופנתה אל ראש הממשלה, בטענה שהעלים עין מהמציאות הקשה שנחשפה בפני כל אזרח. "החטא של ראש הממשלה, שהיה שקוע בעניינים העומדים ברומה של המדינה הצעירה הזאת, אבל לא מצא לנכון אפילו יום אחד לנסות להעמיד את עצמו במצבו של סתם יהודי מישראל, של סתם אזרח, ההולך אל ממשלתו ומתנסה

מחאה. השימוש במונחים "מרד" ו"מלחמה" של ציבור עקרות הבית היה נפוץ. בספטמבר 1950, כאשר המחסור במוצרים החריף והשוק השחור התרחב מאוד, תיאר איש **מעריב**, שמואל שניצר, את המחאה הנרחבת כ"מלחמת האמהות בשר הקיצוב". בתארו את התופעה כתב שניצר: "זאת היא מלחמה פרטיזנית, ללא תיאום וללא פיקוד אחיד, מלחמתה של כל אם ואם בנפרד. אך מכיוון שמטרותיה אחידות, ושיטותיה דומות בכל מקום, יעילותה גדולה כאילו כוונה ממטה עליון, וכאילו תוכננה בטראסט אחד של מוחות ולא במאה אלף מקומות נפרדים".¹⁵ פעילות המחאה של הנשים הייתה ספונטנית, אך הייתה גם מסגרת מאורגנת שבאמצעותה פעלו להשפיע על מדיניות הממשלה. פעולה זו נעשתה באמצעות "ארגון הנשים להגנת הצרכן" שבו השתתפו נציגות של ארגוני נשים שונים. באוגוסט 1950 נפגשו חברות מזכירות הארגון עם שר האספקה והקיצוב והציגו בפניו את רשימת תביעותיהן בעקבות צו הקיצוב בהלבשה ובהנעלה. לאחר מכן, בכינוס המועצה הארצית של הארגון, נמתחה ביקורת על דרך הכרזתו של צו הקיצוב על מוצרי הלבשה והנעלה. הממשלה נתבעה להתייעץ עם הארגון, המייצג את עקרות הבית, שעליהן נופל עיקר עול הביצוע של הצו, ולהחמיר את העונשים על ספקסים.¹⁶ חודשים אחדים לאחר מכן פנה הארגון בדחיפות למשרד החקלאות, להבעת דאגה ממצב האספקה ו"דרישה נמרצת להחיש את האספקה המובטחת, בייחוד של שמנים ובשר לילדים".¹⁷

ימי הצנע במעריב

מעריב, עיתון הערב המסחרי-פרטי שהוקם בראשית 1948, הפך תוך זמן קצר לאחד העיתונים הנפוצים והמשפיעים. על המעמד שרכש לעצמו העיתון במרחב הציבורי מעידים דברי זלמן ארון, שקרא ב-1949 לממשלה לשקול שוב את החלטתה לשנות את שיטת החישוב של מדד יוקר המחיה, בעקבות פרסום מאמר ביקורתי של קרליבך. "**מעריב** זו גם כן מפלגה בישראל, וזו אולי המפלגה הגדולה ביותר עכשיו, ואותו קוראים בכל יום. דיבור כזה של קרליבך בעניין זה – איני מזלזל בו", אמר ארון לעמיתיו.¹⁸ **מעריב** דיווח על החלטותיה של הממשלה ועל הודעותיה בנושא הצנע, אך לא הסתפק בהפצת המסרים הרשמיים, ואף לא התגייס לקדם את המדיניות הממשלתית. במהלך שנת 1950, כשהעמיק המחסור במוצרים והתרחבה הפעילות בשוק השחור, מיצב עצמו העיתון כמבקר המדיניות הכלכלית ודרך יישומה, וגילה הבנה למצוקתן של עקרות הבית והזדהות עם פעילותן האנטי-ממסדית. בדרך הסיקור סייע העיתון למצב את הביקורת על תפקוד הממשלה לא כהלך רוח בלבד אלא כמאבק חברתי כלכלי של ממש נגד הממשלה ומדיניותה, כפי שעלה מהציטוט שהובא לעיל ממאמרו של שניצר. האמהות בישראל, כתב עוד שניצר, איבדו את האמון במומחים במשרד האספקה והקיצוב, אותם מומחים שטענו בכל הזדמנות כי הפריטים שנמכרו באמצעות המנגנון מספקים מבחינה תזונתית. האמהות מצאו עצמן "ללא בנות ותפוחים, בלי בשר, בלי מיצים, אפילו בלי חלב בכמות מספקת [...] הן נדרשו להאכיל את הילדים באותו מזון למבוגרים – שימורי דגים, בשר קפוא, שעועית או אפונה, דגים מלוחים", הסביר. הוא קבע כי כל עוד לא תבטיח הממשלה מזון ראוי לבני שנה עד ארבע, "תימשך המלחמה השקטה בין האמהות לבין משרד הקיצוב".¹⁹ בשימוש החוזר שעשה שניצר במונח "מלחמה" במאמר היה הד לרטוריקה הקרבית שנקט בן-גוריון ביחס לצנע. שניצר ציין כי היו אלה האמהות שפרצו את הפירצה הראשונה בקו

אשם בכל...³⁴ יחיעם ויך תיאר את הבחירות הללו כאירוע היחיד מאז הקמת המדינה ועד 1977 שיצר תחושה של ערב שינוי פוליטי רדיקלי בישראל.³⁵

גם לקראת הבחירות לכנסת השנייה, שהוקדמו ליולי 1951 בשל המשבר בין מפא"י לחזית הדתית, היטיבו הציונים הכלליים לנצל את כשלי מדיניות הצנע, בין היתר באמצעות כתבות ומאמרים בהבוקר. סיסמאות הבחירות של המפלגה, "תנו לחיות בארץ הזו", ו"מספיק ודי בשלטון מפא"י", ביטאו את תחושות הזעם והתסכול של חלק ניכר מהציבור וזכו לתהודה רבה. ערב הבחירות אמר זלמן ארן כי "צ' [אות הבחירות של הציונים הכלליים] זהו הלך רוח", והודה כי מפלגה זו משקפת את הדמורליזציה בציבור בשל "הסתירה בין ההלכה והמעשה בעניין צנע ופיקוח. אין צנע, אין פיקוח, יש התהוללות, וזה מערער הסמכות של הממשלה".³⁶ כוחם של הציונים הכלליים התחזק מאוד בבחירות לכנסת, שבהן זכו בעשרים מנדטים בהשוואה לשבעה בכנסת הראשונה.

דבר: "היש ממשלה במדינה?"

עניין מיוחד יש ביחסו של דבר לתפקוד הממשלה בתקופת הצנע. בניגוד להבוקר האופוזיציוני היה דבר, יומון הסתדרות העובדים, שופרה של מפא"י. את היחס לדבר ביטא אורי קיסרי במעריב בקיץ 1950, בעצם ימי הצנע: "האדם ברחוב, ספק רציני, ספק מהתל, אומר: 'זה אינו עיתון. זהו קומוניקט רשמי של ממשלת ישראל'".³⁷

דבר הסביר את תבונת מדיניות הצנע ותקף את הסוחרים והתעשיינים שרשמו, לטענתו, "פרק מביש ביותר בתולדות היישוב", בהעלימים מוצרים כדי למכור אותם בשוק השחור. על שביתת הסוחרים דיווח דבר בעמודו הראשון, תחת הכותרת: "ציבור הפועלים לימין הממשלה ונגד החבלנים".³⁸

אך גם כאשר תקף העיתון את המרכיב הבורגני בחברה הישראלית, לא יכול היה להתעלם משני היבטים נוספים: סבלו של האזרח הפשוט, והטענות על ליקויים חמורים בשירות הממשלתי. בדומה לעיתונים האחרים, ביקש גם דבר לתת ביטוי למחאת האמהות, ופרסם בין היתר בהבלטה מכתב למערכת של האם בן-דב, שהתלוננה על מצוקת המזון לילדים. כותרת המכתב הייתה: "מי אחראי לכך שאין לנו מה לתת לאכול לתינוקות שלנו?", ואליה נלוותה הערה: "מכתב בשם אמהות רבות למערכת דבר".³⁹

האחריות למצב הקשה הוטלה על הממשלה, שלא השכילה לנקוט את הצעדים הנדרשים כדי למגר את השוק השחור.⁴⁰ "היכן הממשלה?", תבע לדעת ז' יואלי. הוא דיווח כי גם אנשים המקורבים למפלגת השלטון ולממשלה שואלים: "היכן הממשלה? היש ממשלה במדינה?". לטענתו נראה כאילו הממשלה "עומדת מן הצד" ואינה עושה מאום. "נחשול של שוק שחור ארוך התפשט על פני כל חייה הכלכליים של הארץ – והממשלה כאילו מתעלמת", האשים. האם יודעת הממשלה, שאל יואלי, כי "נשים משכבות עממיות כושלות כי רוחן נופלת מיסורי חוסר האספקה ומתורי התורים שהתחדשו? הידוע כי יש פועלים הולכים רעבים לעבודה?"⁴¹

ערב הבחירות לרשויות המקומיות, כאשר החלה צמרת מפא"י לגלות דאגה עקב הנזק הפוליטי של מחאת האזרחים, פנה בן-גוריון גם לאנשי דבר וביקש מהם מידע על היקף מורת הרוח בציבור. אחד מעורכי העיתון, דן פינס, הציג בפניו ממצאים קשים שנאספו על ידי

בכל אותם יסורי גהינום ומריטת עצבים ובזיון וקצף, שכל אחד מאיתנו נתנסה בו", נכתב.²⁶

באשר למחאה האחרת, זו של הסוחרים, נקט מעריב גישה מעורבת: ביקורת חריפה על מדיניות הממשלה תוך הבנה למצוקת הסוחרים, אך מנגד גם ביקורת על התנהגותם, הגוררת עליית מחירים נוספות. בהתייחסו להתנהגות הסוחרים בעת השביתה בקיץ 1950, האשים אותם קרליבך בכך שהם מנצלים את המצב הקשה כדי להפיק רווחים: "כשהחנות סגורה – מעבירים את הסחורות למרתפים, להצניען לשוק השחור. וכשהדלת הקדמית נעולה – מוכרים בדלת האחורית, נפטרים מן הסחורות הלקויות ומוכרים את הכל במחירים מופרזים עוד יותר".²⁷ במקביל הפנה את חציו אל הממשלה בעקבות החלטתה להפעיל קיצוב על מוצרי הנעלה והלבשה: "התקוות הנתלית עתה בקיצוב ההלבשה, תקוות הגברת הייצור והייצוא, אין להן על מה שיסמוכו. והצעד החדש הזה לא זו בלבד שאינו פותר שום דבר, אלא שהוא מקרב אותנו עוד צעד גדול למדרון".²⁸

הבוקר עם הסוחרים ועקרות הבית

בהבוקר, יומון מפלגת הציונים הכלליים, שהייתה אז באופוזיציה, הוצג בעקיבות תפקודה של הממשלה בתחום האספקה והקיצוב באורח ביקורתי. אף על פי שהנושא הראשון על סדר יומו היה מאבק למען הסוחרים והתעשיינים, הבלית הבוקר את מחאת עקרות הבית. בהדגישו את מצוקת הנשים יכול היה העיתון להציג עצמו כמייצג האינטרסים של כלל הציבור, ולא של מגזר עסקי החרד לרווחיו.

הבוקר ביקש להבליט את הפער העמוק שבין הבטחות הממשלה למעשה. הוא עשה זאת, בין היתר, על ידי הנגדת קולה הרשמי של הממשלה, שבא לביטוי בקול ישראל, לקולות הרחוב. העיתון תיאר כיצד הקריין בקול ישראל מטעם משרד האספקה והקיצוב, "מגביר עוד יותר את המרירות בליבן של עקרות הבית, כשהוא מודיע מדי יום ביומו בשעות הצהריים מעל גלי האתר על המנות שעקרות הבית שצריכות לקבל מאת החנווני, ויוצר את הרושם כאילו החנוניות מלאות כל טוב". זאת בשעה שבפועל עמדו הנשים שעות ארוכות בתורים, כיתו רגליהן מחנות לחנות וגילו כי המוצרים המובטחים אינם ניתנים להשגה.²⁹

גם בשעה שבן-גוריון קרא לציבור בנאום רדיו בראשית אוקטובר 1950 לחדול מהרכישות בשוק השחור והציג צעדים שנוקטת הממשלה לשיפור המצב, דבק הבוקר בביקורתו. כדרכו של עיתון אופוזיציה, הוצג הנאום בכותרת הראשית כהכאה על חטאי הממשלה: "בן-גוריון מודה: אין הכול כשורה בממשלה".³⁰ העיתון ביטל את משמעות הודעתו של בן-גוריון בהגדירו את התכנית החדשה כ"אוסף של הכרזות שלא יתממשו".³¹ דרך דיווח זו הייתה אופיינית לעיתוני האופוזיציה: הם ציטטו את הודעותיהם של ראש הממשלה ושל שר האספקה והקיצוב, אך המידע הוגש לקוראים כשהוא מעובד ברוח מסויגת ועטוף בחבילת פרשנות ביקורתית.

הסיקור התקשורתי ברוח זו תרם למאמץ הפוליטי של הציונים הכלליים בבחירות לרשויות המקומיות, שנערכו בנובמבר 1950, ובבחירות לכנסת השנייה, שנערכו ביולי 1951.³² בבחירות לרשויות המקומיות התחזקו הציונים הכלליים בתל-אביב ובערים אחרות. "היה זה מרד הנשים: הן שנתנו את קולותיהן לציונים הכלליים והתמרדו במפא"י ובבעליהן", נכתב במעריב.³³ בקריקטורה בדיעות אחרונות נראה בן-גוריון מכה בעכוזו של דב יוסף כבן סורר ונוזף בו: "אתה

לשלטון, בחלוקת עבודה, פרנסה מנגנון המדינה ועוד", תבע הכותב.⁵¹ גל הפרסומים נמשך בשנים הבאות. מאמרו של אליעזר ליבנה, "דבר אל השוורים",⁵² על גילויי שחיתות כלכלית גם בממשלה, האיץ את שיח השחיתות שהתנהל בכל העיתונים. ב-1952 תיאר את המציאות הקשה נתן אלתרמן ב"טור השביעי" שעסק בגנבות בנמלי הארץ: אין ספק שישנה גם דיבת מתנכלים / וישנה גם פסיכוזה הוללת, / אבל יש גם אמת. ובעיקר: יש אקלים / בו נחלית החברה ולמשכב נופלת // יש אקלים המכרסם בארסו החטוב / את קירות הבניין כלי מצור לא יכלו לו, / יש אקלים שתפקיד יבושו הוא שחוף / וחשוב מייבוש החולה // איך צריך לעשות זאת? / ראשית (לכלי חוס) / על ידי התעלמות מזכויות ויחוס.⁵³

בין התקשורת למציאות

חוקר המבקש ללמוד על אירועי התקופה איננו יכול להסתפק בדיווחי העיתונות, בידיעה שהייצוג התקשורתי עלול להיות מוטה מסיבות פוליטיות או אחרות. האם כתבים ועורכים לא הפריזו בתיאור הסבל של עקרות הבית ובעוצמת מחאתן, במידת התפשטות השוק השחור, בהיקף השחיתות בקרב פקידי ממשלה ועובדי ההסתדרות והסוכנות היהודית, או בחומרת אובדן האמון בממשלה? זו הייתה טענתו של בן-גוריון. כפוליטיקאי מנוסה, שהיה מודע להשפעות השליליות של פרסומים ביקורתיים על אמון הציבור בשלטון, ניסה ראש הממשלה לצמצם את הנזק. הוא דבק ברטוריקה שהתמקדה בהאשמתן של מפלגות אחרות באווירה הציבורית, ואף הזכיר את "העיתונות והספרות הצהובה המוסיפה לא מעט לעכירת הרוחות".⁵⁴ זו הייתה טקטיקה נפוצה שבה הרבה להשתמש – הכפשה ודה-לגיטימציה של העיתונות, כדי לנסות להפחית בערך הביקורת על מדיניותו. אולם בפועל ידע כי הדיווחים בעיתונות על כשלי הממשלה, על קשיי הציבור ועל הכרסום החמור באמון שרוחשים האזרחים לשלטון היו מדויקים. יומניו ומסמכים נוספים מעידים עד כמה שיקפה העיתונות בנאמנות את התופעות החמורות ששררו במשך ואת עוצמת המחאה נגד הממשלה, מדיניותה ותפקודה. במשך כל תקופת הצנע זרם לבן-גוריון מידע על הלכי הרוח האנטי-ממשלתיים בכמה ערוצים, ובהם גם שירות הביטחון. ראש השירות, איסר הראל, העביר לו מידע ואזהרות בדבר המחיר הפוליטי שעלולה מפא"י לשלם על המחסור במזון ושגשוג השוק השחור. אנשי שירות הביטחון עסקו בבחינת הלכי הרוח ברחוב, ולא פחות מכך בהקשרים הפוליטיים שלהם.⁵⁵ "נאמנים" של הראל "בכל בית-חרושת ובכל ישוב", זיהו "מצב רוח נגד הממשלה", ובן-גוריון ביקש להגיש לו "מפה" פוליטית של העמדות בקרב פועלים בבתי חרושת.⁵⁶ בספטמבר 1950 דיווח לו הראל על החמרה בהלכי הרוח האנטי-ממשלתיים, אך בחר ליחס חלק מן האחריות לכך למפלגות האופוזיציה: "המצב ברחוב בכל רע. כולם נתפסים לשוק השחור והותרה הרצועה. ההסתה של 'חרות' בקרב הסוחרים נושאת פרי. החנוונים, ובייחוד הקצבים, מתייחסים ללקוחות בזלזול".⁵⁷

גם לאחר הבחירות לכנסת ביולי 1951 המשיך בן-גוריון לקבל דיווחים על חומרת המצב, במקביל לידעות בעיתונים, שהמשיכו לסקר את השוק השחור ואת מצוקת הציבור. כשנפגש עם משלחת נשים, שמע מהן כי מאז החלה המלחמה בשוק השחור חלו רק שינויים לרעה "במובן הכלכלי, המוסרי".⁵⁸ איסר הראל מסר שפגש עולים ו"כולם מדברים על פרוטקציה", וכי "בציבור מרננים שהמנהיגים אינם חיים

כתבי העיתון אשר נשלחו לשווקים כדי ללמוד על השוק השחור. "המצב חמור מכפי שנדמה. הנגע פשה בכל החוגים [...] יש סימנים שמנגנון אספקה וקיצוב רקוב", כתב בן-גוריון ביומנו לאחר ששמע את דיווחו הנוקב של פינס. איש דבר סיפר לו גם על טענות קשות נגד סולל בונה, תאגיד הבנייה שבבעלות הסתדרות, ועל אנשי תנובה שמרמים במידות. "יש קורופציה [שחיתות] במוסדות ההסתדרות", כתב בן-גוריון.⁴²

בהפעלת אנשי דבר כמקורות מידע לחשיפת מעשים בלתי כשרים היה דמיון לטכניקה שהופעלה בברית המועצות בשנותיה הראשונות: הנהגת המפלגה הקומוניסטית הפעילה כתבים-פועלים ו"כתבי כפר", שהיו בדרך כלל פעילי מפלגה. כתבים אלה שימשו ערוצי תקשורת של המפלגה עם השטח, בעיקר בקרב איכרים, ותפקידם היה לדווח לעיתוני המפלגה ולמנגנוניה על עבירות, על מעשים בלתי כשרים ועל ה"צד האפל" של חיי הכפר. חלק מדיווחים אלה פורסמו ככתבות או מכתבים למערכת לעיתונים לחקלאים ולפועלים, ואחרים הועברו לטיפול הרשויות.⁴³

לא כל הפרטים נועדו לאוזניו של בן-גוריון בלבד. מידע משמעותי ראה אור בדבר, בעיקר בסדרת כתבות "נגד הזרם העכור", שהוקדשה לשוק השחור ול"שחיתות הכלכלית-חברתית". דבר פתח בסדרה, בהסבירו כי העיתון "רואה חובה ותפקיד לעצמו להירתם בעול המלחמה בשוק השחור ובגילויי השחיתות שפשו בארצנו בזמן האחרון", ובהבטחה לפרסם "חומר בודק" על פשעים כלכליים וחברתיים.⁴⁴ לצד תיאור מפורט של כישלון כללי נמתחה ביקורת מפורשת על הממשלה, תוך תהייה אם הרשות המבצעת איננה מבינה כי "העלמת עין מסחר-מכר מביש ונרחב זה, היא מעודדת את הספסרות בכל שטחי חיינו הכלכליים?"⁴⁵ בניגוד למה שניתן היה לצפות, חצי הסדרה "נגד הזרם העכור" הופנו לא רק לעבר הסוחרים הזעירים והתעשיינים הפרטיים, שתמכו באופן מסורתי במפלגות מרכז וימין. בחלק מהכתבות דיווח דבר גם על אחריות החברה ההסתדרותית סולל בונה למצב החמור ששרר בנמל חיפה, על רקע ריבוי ידיעות על גנבות ממשטעניהם של עולים חדשים ועל טיפול לקוי ברכושם של הבאים לארץ בדרך הים.⁴⁶ הביקורת עוררה מחלוקת פנימית עזה בהסתדרות וזעם כלפי העיתון ועורכיו, ונטען כי דבר פגע בשמו הטוב של הארגון שאותו אמור היה לייצג במאבק עם יריביה של תנועת הפועלים.⁴⁷

דבר קרא במאמר מערכת לראש הממשלה לפעול נגד "התנהגותם היהירה-המתנפחת של פקידים שונים", מכוניותיהם המפוארות "המנקרות את עיני הציבור" ורדיפות "אחר מותרות ובזבז כספים מטורף".⁴⁸ ביקורת קשה נמתחה גם על "שכרון הכוח", על שחיתות ועל ניצול לא לגיטימי של נגישות לטובות הנאה. יחיאל הלפרין, בעל טור, תיאר כסכנה חמורה את החשש שרבים "המסתערים ועולים כדי לעשות את המדינה קרדום להפוך בו להנאה פרטית ומעמדית קצרת-יורא", לאחר בחירות 1951.⁴⁹ הלפרין, כמו כמה מעמיתיו לצמרת דבר, נמנה עם חברי "חוג המעורר", קבוצת חברים בכירים במפלגה שניהלו מאבק פנימי נגד התמסדותה של המפלגה וגילויי שחיתות.⁵⁰

קביעות ביקורתיות כאלה היו נפוצות באותה עת בעמודי דבר. יהודה גוטהולף כתב כי יחסי האזרח ומדינתו מבוססים על עקרון ההדדיות, ומשום כך זכאי האזרח, הנתבע לקורבן בתקופת הצנע, ליחס שווה מצד המדינה. הממשלה חייבת להבטיח כי "תעקור ביתר מרץ ביטויים של בזבז וביורוקרטיה של המנגנון, ותחסל זכויות יתר של המקורבים

על המבצע הנמרץ לביעור השוק השחור, "אך הצרכן דורש שיקויים מבצע מקביל: זה של הבטחת אספקה סדירה במועדה".⁷³ גרשון אגרון, הממונה על שירותי ההסברה (שנקראו באותם ימים שירותי המודיעין), מיהר לדווח לראש הממשלה שלושה ימים אחרי הגאום כי "חל שינוי בציבור. כבר לא מתפארים בשוק השחור, להיפך, מתביישים, גם הקונה וגם המוכר".⁷⁴ אולם תוך ימים אחדים התברר כי הגאום ומבצע הפיקוח המוגבר לא השיגו מאום, בין היתר משום שלא ננקט שום צעד מעשי לשפר את אספקת המזון. העיתונים דיווחו כי השוק השחור לא נעלם, אלא העמיק והתחפר. "השוק השחור הוא תוצאה ממצב ולא סיבתו. צריך להכחיד אותו, אך כדי למנוע את תקומתו יש לשנות את המצב שהולידו", כתב אריה דיסנצ'יק במעריב, והביע תמיהה מדוע לא נכללה בנאומו של בן-גוריון הודעה על פיטוריהם של "פקידים בורים, לא-יוצאים ומושחתים", שעליהם מוטל חלק ניכר מהאחריות לכשל הממשלתי.⁷⁵

בסוף 1950 התברר כי הערכתו הראשונית של בן-גוריון בדבר מגבלות הקמפיין הציבורי בהיעדר שינוי מערכתי ושיפור תפקוד הממשלה, הייתה מדויקת. המציאות לא השתנתה. מסמך פנימי של פרקליטות המדינה קבע כי "רווחת דעה כללית שהשחיתות במנגנון הממשלה שוב הולכת ומתגברת".⁷⁶ בראשית 1951 נכתב בדבר: "כל הארץ – שוק שחור".⁷⁷ חודשים אחדים אחר כך דיווח שמואל שניצר במעריב: "יש לנו רק שוק אחר – וצבעו שחור. השוק הרשמי התמוטט לחלוטין; אספקה לספרים בלבד".⁷⁸

שימוש בעיתונות להוקעה סלקטיבית

העיתונות בתקופת הצנע לא רק ביטאה את רחשי לבו של הציבור, ושיקפה את היקף המחאה הכלכלית-חברתית ובמקביל הביאה את הודעותיה של הממשלה. היא גם הייתה יעד לאמצי הממשלה להפעילה בהתמודדות עם תופעת השוק השחור, בין היתר על ידי חשיפת זהותם של עבריינים בספרות, בהקפעת מחירים ובעבירות נוספות על החוק. בן-גוריון נתן הנחיות מפורשות בעניין זה, ולאחר שנתפסו גבינה, בשר ודברי אוכל אחרים שהוברחו על סיפון ספינה תורכית, הורה לממונה על המאבק המשטרתי בשוק השחור: "צריך לפרסם את הדבר בעיתונים". בהכירו את דפוסי העבודה של העיתונות תבע מאנשי הפרקליטות להחיש את משפטיהם של מי שכינה "לווייתנים" – סוחרים גדולים או אנשים ידועים שהאשמו בעבירות השוק השחור. "בשבילנו חשוב כרגע שהנידונים יהיו בעלי שם, אם הם חטאו", קבע.⁷⁹ הוא ידע שבפרסום כזה תהיה לא רק תועלת הרתעתית אלא גם פוליטית: הוא יזים טענות שנפוצו, כאילו הממשלה נטפלת רק לאנשים פשוטים, קשי יום, במאבק בשוק השחור, ומתעלמת מעבריינים בעלי מעמד.

גישה זו תאמה את תפיסת ההוקעה של לנין, ששימשה מקור השראה לבן-גוריון בתחומים רבים. מנהיג המהפכה הקומוניסטית ברוסיה קרא ב-1918 לעיתוני ברית המועצות לחקור ולפרסם "רשימה שחורה של בתי החרושת הנחשלים [...] שנשארו מופת להפקרות, להתפוררות, ללכלוך, לחולגיניות, לבטלנות", ולהפנות את חרב הביקורת העיתונאית אל אויבי מעמד הפועלים.⁸⁰

חשיפת עברייני השוק השחור הייתה סלקטיבית. בן-גוריון נמנע מלפרסם מידע על חקירות בדבר חשדות לעבירות שוק שחור שביצעו חמישה קיבוצים, ובהם מנרה ובית השיטה.⁸¹ הוא הצניע גם את ממצאיה של ועדה בראשות אבא חושי, שחשפה בין היתר כי 22 קיבוצים אשר

חיי העם.⁸² גם על בני משפחתו של בן-גוריון נמתחה ביקורת, בין היתר בשל השתתפות רעיית ראש הממשלה, לצד רעיית הנשיא, במסיבה מפוארת שארגנה אשת האופנה לולה בר במלון יוקרה.⁸³ על פי הראל שרר "משבר מוסרי בכל החוגים, כולל חוגי ההנהלה בהסתדרות ובמפלגה... יש שחיתות במנגנון הממשלתי, בייחוד במסחר ותעשייה, במקומות הגבוהים (כמובן לא כולל השר)".⁸⁴

שורה של רישומים ביומנו של בן-גוריון מעידים כי ידע עד כמה מייצגים הדיווחים בעיתונות את הלכי הרוח בציבור. כך, לדוגמה, שמע מפי העיתונאי היהודי-בריטי ג'ון קמחי התפעלות ממה שראה בארץ, אבל האורח הוסיף כי הוא מלא חרדה מכל מה ששמע בשיחותיו בישראל: "יש חיץ בין העם לבין הממשלה, אי-אמון, שחיתות, תלונות, מרירות". כתב על כך ראש הממשלה ביומנו: "כחבר ממשלה אני מדוכא מהמצב, כי רוב האשמה היא בממשלה".⁸⁵ כמה מבני שיחו באותה תקופה התרשמו כי ראש הממשלה חש מצוקה כל אימת שהוצגו בפניו הממצאים החמורים הללו, אם משום שלא ידע כיצד לתקן את העיוותים החברתיים, ואם משום שלא האמין שיעלה בכוחו לעשות זאת.⁸⁶

בספטמבר 1950 פנו אל בן-גוריון כמה מבכירי מפא"י והציעו לו לשרד נאום לאומה בקול ישראל, כלי התקשורת היחיד שעליו הייתה לו שליטה מלאה. לטענתם שידור כזה ינחית "מכה קשה לשוק השחור", ויביא לשינוי "המצב הפסיכולוגי" בציבור. בן-גוריון, שידע כי ללא שינוי מערכתי משמעותי במנגנוני האספקה והאכיפה הממשלתיים לא ניתן לשנות את המציאות, דחה את ההצעה. "לא די לרצות להוריד מכה, אלא נחוצים כלים, ואיני רואה אותם לפי שעה", הסביר.⁸⁷

לאחר שבועות אחדים נענה להצעה על רקע החשש מהתחזקות האופוזיציה בבחירות לרשויות המקומיות. בראשית אוקטובר 1950 הורה לפתוח במבצע אכיפה והסברה נרחב, שייפתח בשידור לאומה.⁸⁸ דברי ראש הממשלה בשידור נוסחו כפנייה אישית לאזרחים, בראש ובראשונה כצרכנים. הקונה בשוק השחור, אמר, איננו רק הקורבן, אלא "הוא בעצם שותף ועוזר למעשה המגונה".⁸⁹ הוא הזהיר כי "השוק השחור הוא מדרון מסוכן, אשר אם לא נעקור אותו מן השורש בעוד זמן, הריהו עלול לגלגל אותנו לתהום השחיתות המוסרית והאבודן הכלכלי". בנאום הכריז גם על מבצע פיקוח נרחב נגד מפיקעי מחירים ומפירי תקנות הקיצוב ופניה לציבור שלא לרכוש בשוק השחור.⁹⁰ הנאום זכה לתהודה נרחבת, לאחר תקופה ממושכת של חוסר אונים ממשלתי נוכח האספקה הלקויה והשוק השחור המשגשג. חלק ניכר מהעיתונים התגייסו לימים אחדים לסייע לממשלה להעביר את מסריה, תוך הדגשת העובדה שראש הממשלה הצטרף אישית למאבק בשוק השחור.⁹¹ הנאום הושווה על ידי כמה כתבים ל"שיחה ליד האח", בסגנונו של נשיא ארצות הברית, פרנקלין דלנו רוזוולט,⁹² וידיעות אחרונות העניקו למד צ'רציליאני: "דם, יזע ודמעות: שר הביטחון מכריז על גיוס כללי למערכה נגד הספרות".⁹³ העיתון כינה את מבצע הפיקוח החדש "מלחמת תנופה", ונתתם להרתעת העוסקים בשוק השחור. בכותרת הראשית הביא מידע על תכנית להפעיל "מחנות מעצר לעברייני השוק השחור", ודיווח ששוקלים לרכז אותם "במחנות עבודת פרך בנגב ובהרי ירושלים".⁹⁴ במקביל החל גל פרסומים בעיתונים על חיפוש ומעצרים של יצרנים וסוחרים, שהיו מעורבים בשוק השחור.⁹⁵ לצד הפצת המסרים המרתיעים הביעו חלק מהכותבים ספק ביכולת הממשלה לשנות את המציאות במבצע חד-פעמי. "מבצע בן-גוריון מכה גלים", קבעה כותרת במעריב לידיעה שבה נכתב כי הציבור מברך

בניגוד מובהק לטענות אלה, הוצג במאמר זה כיצד שלושה מהעיתונים המרכזיים במדינה באותה תקופה לא התגייסו לשירותה של הממשלה בימי הצנע כדי לשווק את מדיניות הקיצוב, להצדיק את חיוניותה או לקדם את יישומה. ברמה הבסיסית ביותר, כגורם מתווך להעברת מסרים, אכן העניקה העיתונות במה לנאומי בן-גוריון ודב יוסף, ואלה זכו לחשיפה בידיעות ובכותרות בולטות. אולם תקוותו של בן-גוריון שהעיתונים יסייעו ליצור הלוך רוח של גיוס לאומי למאבק הכלכלי נתבדתה. שלושת העיתונים שנבדקו כאן, כולל דבר, בחרו להקדיש חלק ניכר מן הדיווחים לא לגיוס הלאומי אלא לתיאור כשלי האספקה, לשוק השחור ולסבל האזרחים – תוך ביקורת על תפקודה הלקוי של הממשלה.

אם יש מקום לעשות שימוש במונח "עיתונות מגויסת", מדובר היה בהתגייסות רבתי בעיקר לשירותו של האזרח ולקידום קולות המחאה נגד כשליה של הממשלה. העיתונים בחרו להציג ולהעצים את המחאה הציבורית הנרחבת, על ממדיה הכלכליים, החברתיים והפוליטיים.

כמה מחוקרי התקופה ציינו כי בזיכרון הקולקטיבי נטבעה תקופת הצנע כימים של מצוקה ומחסור, ובמקביל של התערבות מקסימלית של הממשלה בחיי הפרט,⁹⁰ שהאיצה כתגובת נגד תהליכי אינדיווידואליזציה והתמקדות גוברת בצורכי היחיד על חשבון הקולקטיב.⁹¹ אף על פי שבמישור הכלכלי סייע הצנע להתגבר על הקשיים התקציביים החמורים, להפנות משאבים לקליטת העלייה ולהאט את קצב האינפלציה, הרי במאבק על המרחב הציבורי נכשלה הממשלה.⁹²

בשנים שבהן עוצבו יחסי האזרחים עם השלטון הריבוני החדש כחלק מתהליך בניין האומה, נפגע אמון הציבור בממשלה כתוצאה משני המאפיינים הבולטים של התקופה, אשר הוצגו בעיתונות: האחד, הפער שבין המסרים ההצהרתיים של הממשלה לבין המציאות בשטח, והשני, מעמדם של פקידים ומקורבים לשלטון, כוחם וזכויות היתר שלהם. אלה הצטיירו כמי ששולחים את ידם לצלחת הציבורית ונהנים מהטבות שאינן נחלת מרבית האוכלוסייה. ממצאים ביקורתיים שזכו להבלטה בעיתונות היו, בין היתר, דו"ח מבקר הסוכנות על הטבות שנטלו לעצמם פקידים בימי הצנע ודו"חות מבקר המדינה שחשף מעריב ב־1951, וכן תגובתו השנויה במחלוקת של לוי אשכול, "לא תחסום שור בדישו", על דו"ח הסוכנות.⁹³

כתוצאה מכך התעצם חוסר האמון הציבורי בתפקוד המנגנון הממשלתי וביושרו. במקביל התקבעו בציבור נורמות של התנהגות שהייתה בהן סלחנות למעשים בלתי חוקיים, והוענקה למעשה לגיטימציה לשימוש בפרוטקציה ובעסקות "מתחת לשולחן" כדרך היעילה שבה יכול האזרח הפשוט להתגבר על אוזלת היד של השלטון ועל סבך הבירוקרטיה ולקבל מענה לצרכיו.

הביקורת התקשורתית על תופעות שליליות בשלטון לא נעלמה גם בתום ימי הצנע. למאבק בשחיתות הוקדש חלק מספר השנה של העיתונאים לשנת תשט"ז. ברב שיה עיתונאי שכותרתו "כיצד תבוער השחיתות?", הדגיש עיתונאי על המשמר, יעקב עמית, את תפקידה של העיתונות בחשיפת הגילויים השליליים, והתריע נגד כל ניסיון לחפות עליה ולהסתירה מעיני הציבור. "ראשית הדרך לריפוי מחלה – גילוייה. ואכן, המחלה – מחלת השחיתות, גלויה עתה לעיני כל. עתה יש להיאבק עימה, לעקור שורשיה, להדבירה".⁹⁴

התבטאות זו היא רק דוגמה אחת מני רבות למציאות התקשורתית שאפיינה את שנותיה הראשונות של המדינה: העיתונים המפלגתיים

קיבלו מהממשלה חומרי בניין, העבירו חלק מהם לסוחרים למכירה בשוק השחור, וכי גם פקידי ממשלה מעורבים בהעברת סחורות לשוק השחור.⁸² הוא עשה מאמצים להסתיר את המידע גם שנים אחר כך. כשכתב אחד הביוגרפים שלו, ברט ליטבינוף, שהשוק השחור התפשט גם לקיבוצים, הגיב כי אמירה כזו "היא מאוד בלתי מדויקת, אינה הוגנת ומטעה".⁸³

בן-גוריון הפחית בחומרת העובדה שהיו קיבוצים שמכרו גרעיני תבואה "במחירים שעלו על המחיר הרשמי" – למעשה פעולה מובהקת של שוק שחור. הוא שיבח את ההסתדרות ואת הפועל המזרחי שהעמידו למשפטים פנימיים בבתי דין תנועתיים או לביורורים בוועדות פיקוח 14 קיבוצים שהיו מעורבים בכך. קרליבך מתח ביקורת חריפה על כך שהעניין טופל במסגרת פנימית והעבריינים לא הועבר למשטרה ולבתי המשפט של המדינה.⁸⁴

על רקע פרשת 14 הקיבוצים ושורה של טענות דומות פרסם מעריב מאמר מאת דוד אפרת, שתבע לבצע "טיהור ממש – וללא רחמים – מן המסד ועד הטפחות" בקרב מי שנהנו מחסיונות. אפרת קבע כי נדרש טיהור רדיקלי במנגנון הממשלתי וההסתדרותי והזהיר כי "העגלה ששקעה בבוץ" לא תזוז עד אשר יוחזר האמון שהתערער והציבור יידע "כי יש חוק ומשפט אחד במדינה זו, והוא חל גם על האדם 'הקטן', על האזרח הפשוט, וגם על הגזבר בקיבוץ והעסקן במפלגה והפקיד בסוכנות ובממשלה ובסוללי-המרכזית-תנובה בע"מ".⁸⁵

סיכום

המציאות בישראל בשנות הצנע, כפי שהשתקפה הן במסמכי התקופה והן באמצעי התקשורת, מאפשרת להגדיר את פעולתם של מתנגדי מדיניות הצנע ואת דרך יישומה כתנועת מחאה נרחבת. הייתה זו תנועת מחאה שמרבית משתתפיה היו אנשי מעמד הביניים, אשר נאבקו בפגיעה בתנאי המחיה שלהם. הם השמיעו טענות על חוסר שוויוניות בחלוקת משאבי המדינה בין המקורבים למשרדים מסוימים בממשלה ולהסתדרות העובדים, שהיה אז גוף רב עוצמה במשק ובחברה, לבין מי שלא נהנו מקשרים אלה. מחאתם הופנתה גם נגד חוסר היעילות של משרדי הממשלה, אטימות הפקידים והפגיעה המתמשכת בכבודו של האזרח שנדרש לשירותי הרשויות.

אשר לתפקודם של אמצעי התקשורת בתקופה זו עולה כי התפיסה הנפוצה בחקר התקשורת, כאילו התאפיינה העיתונות בשנותיה הראשונות של המדינה בראש ובראשונה בהתגייסות לתמיכה בממשלה, איננה עומדת במקרה זה במבחן המציאות. על פי גישה רווחת זו לקתה העיתונות אותה תקופה ב"חולשה דמוקרטית", כהגדרתו של עוז אלמוג.⁸⁶ חולשה זו התאפיינה כביכול בנכונותה של העיתונות להתגייס לשירות המדינה ולשתף פעולה עם מוסדות השלטון ולא להתייצב מולם באופן ביקורתי. יצחק גלנור ייחס את תפקוד העיתונות לסביבה שבה פעלה: "בחברה מגויסת גם העיתונות מתגייסת".⁸⁷ תיאור רוב העיתונות הישראלית בתקופת בן-גוריון כמגויסת, כציינית וכקונפורמית התקבע לא רק בשיח המחקרי אלא גם בשיח התקשורת. העיתונאית אורית שוחט הגדירה את תקופת בן-גוריון כ"שנות האינפנטיליות של העיתונות העברית, שהרדימה את הציבור והתרפסה בעיני השלטון".⁸⁸ חנוך מרמרי, עורך הארץ לשעבר, סיפר כי העיתונים בילדותו, בשנות החמישים בחיפה, "דמו לעיתונים של ברית המועצות: המדינה השתקפה בהם במיטבה. הייתה בחיים שלנו קונפורמיות עצומה".⁸⁹

- 21 ע' קרליבך, "מי החוגג...", יומן מעריב, מעריב, 9.9.1950 עמ' 2.
- 22 מ' מיזלס, "מדוע חסר לחם בחנויות", מעריב, 24.9.1950, עמ' 2.
- 23 איפכא מסתברא [ע' קרליבך], "איננו רוצים להיות אפוזיציה", מעריב, 8.7.1949, עמ' 2.
- 24 ע' קרליבך, "האזרח רוצה: ממשלה רחבה", מעריב, 1.8.1951, עמ' 2.
- 25 ב' 1952 יצא לאור ספרו הראשון של קישון בעברית העולה הורד לחיינו, ומיד לאחר מכן הוא החל לכתוב במעריב. www.education.gov.il/pras-israel/pras_16k.htm
- 26 י' זילבר, "דברי אמת ואומץ לב – ומה הלאה?!", מעריב, 4.10.1950, עמ' 2.
- 27 ע' קרליבך, "בפני החנות הסגורה", מעריב, 6.8.1950, עמ' 2.
- 28 ע' קרליבך, יומן מעריב, "האשלייה היסודית", מעריב, 1.8.1950, עמ' 4.
- 29 ח' יפת, "הקריין מבטיח – אך מנות אין", הבוקר, 5.10.1950, עמ' 2.
- 30 "בן גוריון מודה: אין הכל כשורה בממשלה", הבוקר, 4.10.1950, עמ' 1.
- 31 מאמר מערכת, "תמורה במשטר ולא אמצעי כפייה", הבוקר, 4.10.1950, עמ' 2.
- 32 על הצנע ומערכת הבחירות לרשויות המקומיות ולכנסת ראו: א' רוזין, חובת האהבה הקשה: יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים, תל-אביב 2008, עמ' 105-196 (להלן: רוזין, חובת האהבה הקשה).
- 33 ד' גלעדי, "זה היה מרד הנשים", מעריב, 17.11.1950, עמ' 2.
- 34 י' שטרן (קריקטורה), "אתה אשם בכל!", ידיעות אחרונות, 16.11.1950, עמ' 2.
- 35 י' ויץ, "מהפך שלא היה", פנים, 9 (1999), עמ' 91-99.
- 36 יומן בן-גוריון, 28 ביוני 1951.
- 37 א' קיסרי, "כשה'דבר' היה בן שנתיים...", מעריב, 9.6.1950, עמ' 4.
- 38 "ציבור הפועלים לימין הממשלה ונגד החבלנים", דבר, 6.8.1950, עמ' 1.
- 39 דבר, 5.10.1950, עמ' 4.
- 40 א' פולאק, "על חטא", דבר, 20.9.1950, עמ' 2.
- 41 ז' יואלי, "היכן הממשלה", דבר, 28.9.1950, עמ' 2.
- 42 יומן בן-גוריון, 1.10.1950, ארכיון בן-גוריון.
- 43 H.D. Hudson, "Shaping Peasant Political Discourse During the New Economic Policy: The *Krest'ianskaia Gazeta* and the Case of Vladimir Ia.", *Journal of Social History*, 36, No. 2 (2002), p. 303.
- 44 "דבר אל קוראיו: למערכה!", דבר, 1.10.1950, עמ' 1.
- 45 "נגד הזרם העכור", דבר, 1.10.1950, עמ' 4.
- 46 י' אוליצקי, "אשר ראו עיני..." (בסדרה "נגד הזרם העכור"), דבר, 6.10.1950, עמ' 1.
- 47 סולל בונה ומועצת פועלי חיפה הגדירו את הכתבה על נמל חיפה כ"השמצה בלתי מרוסנת". "גילוי דעת של מועצת פועלי חיפה", דבר, 20.10.1950, עמ' 8.
- 48 מאמר מערכת, דבר, 5.10.1950, עמ' 1.
- 49 "מקץ שנה: הניצחון ולמחרתו", דבר, 30.9.1951.
- 50 א' בראלי, מפא"י בראשית העצמאות, ירושלים 2007, עמ' 258-282.
- 51 י' גושהלף, "המשבר המוסרי", דבר, 20.10.1950, עמ' 2.
- 52 א' ליבנה, "דבר אל השוורים", דבר, 4.9.1953, עמ' 2.
- 53 נתן א', "תנאי ראשון", "הטור השביעי", דבר, 8.2.1952, עמ' 2.
- 54 נוסח נאום ב"ג, ארכיון בן-גוריון, חט' נאומים ומאמרים.
- 55 הראל טען לימים כי קיבל את המשימה לאסוף מידע על השוק השחור בחוסר רצון, ולאחר שניסה לשכנע את בן-גוריון ש"המלחמה בשוק השחור, עם כל השיבוטה הלאומית, החברתית והמוסרית, היא בעיה אורחית מובהקת" ועל כן אין הש"ב צריך לעסוק בה. אולם ב"ג קבע כי השוק השחור הוא סכנה לאומית העלולה לפגוע ברקמה המוסרית של החברה בישראל, ואם זו תיפגע "יחלש כוח עמידתו של העם מול אויביו". איסר הראל, ביטחון ודמוקרטיה, תל-אביב 1989, עמ' 167.

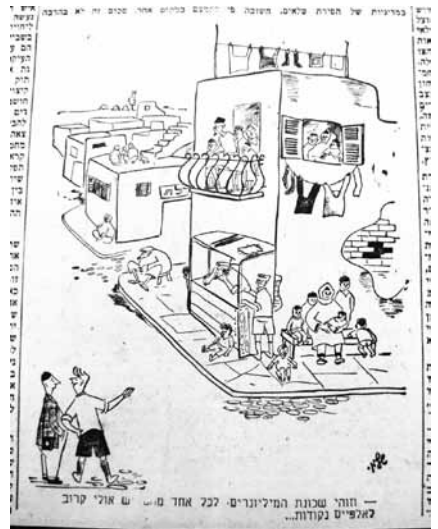
והמסחריים כאחד ביטאו את תחושת ההזדהות העמוקה עם המדינה וריבונותה כביטוי למימוש החזון הציוני. עם זאת, הזדהות זו לא מנעה מהם לבחון בעין ביקורתית את פעילות הממשלה, להסתייג ממדיניותה בשורה ארוכה של נושאים שנגעו לחיי היום-יום, ולהעניק מקום מרכזי ובולט לקולות התסכול, האכזבה והמחאה של האזרחים.

הערות

- 1 לדוגמה: "כל מונחי מהפכת מעמד הביניים לקיץ 2011", <http://www.themarker.com/news/tent-protest/1.678673>, 5.8.2011 (נדלה בתאריך 25.12.2011). כ"ס 150 אלף הפגינו ברחבי הארץ: מעמד הביניים חנוק – זה הזמן לשנות את המצ"ב", 31.7.2011, <http://www.themarker.com/news/tent-protest/1.675518> (נדלה בתאריך 25.12.2011).
- 2 במשך כשנה ורבע, מנובמבר 1947 ועד פברואר 1949, עלה מדד המחירים לצרכן ביותר מ-35 אחוז. מ' נאור, "הצנע", בתוך: הנ"ל (עורך), עולים ומעברות, 1948-1952, ירושלים תשמ"ז, עמ' 97-100.
- 3 ד' יוסף, יונה וחרב, גבעתיים 1975, ע' 258.
- 4 יומן בן-גוריון, 15.1.1949, ארכיון בן-גוריון.
- 5 דברים בכינוס הארצי של עיתונאי ישראל, "שלוש חזיתות", 5 באפריל 1949, אב"ג, חט' נאומים ומאמרים, ע' 10.
- 6 לצד המסר המלחמתי, שביקש להעניק ממד הרואי גם להתמודדות היומיומית עם מחסור בביצים ובבשר, הציג בן-גוריון שני היבטים נוספים של המדיניות הכלכלית, שנועדו להשרות אופטימיות: (א) הגדרת צעדי הצמצום בצריכה כצעד נלווה למאמץ העיקרי של "העלאת כוחות הייצור במדינה" על ידי הקמת מפעלים חדשים, הגברת התפוקה ומשיכת הון ציבורי ופרטי מחו"ל. (ב) משטר הצנע אמנם יפחית את השימוש במותרות או יגביל אותם מאוד, אך לא יפגע "ברמת החיים ובסיפוק צרכי היסוד החומריים והרוחניים". נאום בכנסת עם הצגת מדיניות הצנע, 26.4.1949, ארכיון בן-גוריון, חט' נאומים ומאמרים.
- 7 נאום בכנסת עם הצגת הממשלה לאחר הבחירות לכנסת הראשונה, 8.3.1949, ארכיון בן-גוריון, חט' נאומים ומאמרים.
- 8 ד' גלעדי, "קליטת עלייה, עבודה וחקיקה סוציאלית", גולדה – צמיחתה של מנהיגה, תל-אביב תשנ"ד, עמ' 284-285 (להלן: גלעדי, "קליטת עלייה").
- 9 "יוסף יודיע על קיצוצים ביבוא והחמרת הצנע", מעריב, 25.1.1950, עמ' 1.
- 10 י' לוי, "משטר הצנע", בתוך: ע' אופיר (עורך), 50 ל-48, מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל, ירושלים ותל-אביב 1999, עמ' 39.
- 11 "החנויות עודן סגורות – יוסף מסרב לוותר", מעריב, 1.8.1955, עמ' 1; "השיתוק במסחר גובר – השביחה מתפשטת", מעריב, 3.8.1950, עמ' 1; "אלפי חייטים וסנדלרים שובתים", מעריב, 3.8.1950, עמ' 4; "השביחה הקיפה הבוקר את כל המסחר", מעריב, 4.8.1950, עמ' 1.
- 12 P. Oliver, "Bringing the Crowd Back In: The Nonorganizational Elements of Social Movements", *Social Movements, Conflicts and Change*, 14 (1989), p. 11.
- 13 R.H. Turner & L.M. Killian, *Collective Behavior*, Englewood Cliffs, N.J. 1987, p. 223.
- 14 P. Oliver & D. Myers, "The Coevaluation of Social Movements", *Mobilization: An International Journal*, 8 (2002), p. 1.
- 15 ש' שניצר, "מלחמת האמהות בשר הקיצוב", מעריב, 1.9.1950, עמ' 2.
- 16 "ארגון הנשים להגנת הצרכן", דבר, 8.8.1950, עמ' 1.
- 17 "ארגון הנשים להגנת הצרכן דורש הסדרת האספקה", דבר, 23.11.1950, עמ' 1.
- 18 התייעצות בלשכת מפא"י, 3.7.1949, ארכיון מפלגת העבודה, תיק 25-1949-12.
- 19 ש' שניצר, "מלחמת האמהות בשר הקיצוב", מעריב, 1.9.1950, עמ' 2.
- 20 "מדיניות הצנע – במבוי סתום", מעריב, 23.1.1950, עמ' 2.

- 56 יומן בן-גוריון, 30.6.1950, ארכיון בן-גוריון.
- 57 יומן בן-גוריון, 22.9.1950, שם.
- 58 יומן בן-גוריון, 28.8.1950, שם.
- 59 יומן בן-גוריון, 18.9.1950, שם.
- 60 הראל, **ביטחון ודמוקרטיה**, עמ' 168.
- 61 ראש הש"ב, שלא חשש לגלות מעורבות בנושאים פוליטיים מובהקים, הזהיר את ראש הממשלה ממסירת תיקים כלכליים לציונים הכלליים, ואמר כי הדבר יוביל ל"שוד המשק". בתשובה לשאלה "במה הם גרועים מאיתנו?", השיב: "אצלנו שחיתות היא יוצאת דופן, אצלם זו שיטה". יומן בן-גוריון, 18.9.1951, שם.
- 62 פגישה עם העיתונאי היהודי-בריטי ג'ון קמחי, יומן בן-גוריון, 18.5.1952, שם.
- 63 הראל, **ביטחון ודמוקרטיה**, עמ' 168.
- 64 יומן בן-גוריון, 18.9.1950, ארכיון בן-גוריון.
- 65 הצעה לתכנית פעולה נגד השוק השחור, 29.9.1950, עמ' 1, ארכיון בן-גוריון, חט' תכ"כ. וכן התייעצות בענייני המלחמה בשוק השחור, 29.9.1950, עמ' 1, ארכיון בן-גוריון, חט' פרוטוקולים.
- 66 נוסח נאום בן-גוריון, 3.10.1950, ארכיון בן-גוריון, חט' נאומים ומאמרים.
- 67 שם.
- 68 סופר מיוחד, "מה הניע את ראש הממשלה בכבודו ובעצמו להתייצב בראש מלחמת התנופה לביעור השוק השחור? עובדה פשוטה: הגיעו מים עד נפש", **ידיעות אחרונות**, 5.10.1950, עמ' 2.
- 69 "תמורה במשטר ולא אמצעי כפייה", מאמר מערכת, **הבוקר**, 4.10.1950, עמ' 2.
- 70 ש' סביסלוצקי, "דמעות ויזע – והניצחון הסופי", **ידיעות אחרונות**, 4.10.1950, עמ' 2.
- 71 סופר מיוחד, "מחנות מעצר לעברייני השוק השחור" **ידיעות אחרונות**, 5.10.1950, עמ' 1.
- 72 לדוגמה: "316 חשודים נעצרו ב-7 הימים הראשונים למבצע", **הארץ**, 12.10.1950, עמ' 1.
- 73 מ' מיזלס, "מבצע בן-גוריון מכה גלים", **מעריב**, 6.10.1950, עמ' 2.
- 74 יומן בן-גוריון, 6.10.1950, ארכיון בן-גוריון.
- 75 א' דיסנצ'יק, "קולות וברקים – וגשם אין", **מעריב**, 13.10.1950.
- 76 מכתב י' קאופמן (סגן פרקליט המדינה שניהן כיועץ משפטי למטה למלחמה בשוק השחור) לפרקליט המדינה, 29.12.1950, ארכיון בן-גוריון, חט' התכתבויות.
- 77 י'ל, "כל הארץ – שוק שחור", **דבר**, 27.3.1951, עמ' 2.
- 78 ש' שניצר, "יש לנו רק שוק אחר – וצבעו שחור", **מעריב**, 6.5.1951, עמ' 3.
- 79 פרוטוקול דיון השוק השחור, 4.10.1950, אב"ג, חט' תכ"כ.
- 80 ו"א לנין, "על תכונת עיתונינו" (ספטמבר 1918), הנ"ל, **כתבים נבחרים**, תרגם י' ברזילי, ג, תל-אביב תשי"ג, עמ' 388.
- 81 פרוטוקול ישיבת הממשלה נ"ט/ש"י, 6.8.1950.
- 82 יומן בן-גוריון, 27.9.1950, ארכיון בן-גוריון.
- 83 מכתב בן-גוריון לליטבינוף, 28.6.1954, אב"ג, חט' התכתבויות.
- 84 ע' קרליבך, "14 משקים", **מעריב**, 6.9.1950, עמ' 2.
- 85 ד' אפרת, "טיהור!", **מעריב**, 8.9.1950, עמ' 2. הביטוי "בסולל-המרכזי-תנובה" מאגד בתוכו שלושה מהארגונים הכלכליים הגדולים שהיו שייכים להסתדרות העובדים – סולל בונה, המשביר המרכזי ותנובה.
- 86 ע' אלמוג, **פרידה משרוליק**, חיפה 2004, עמ' 55.
- 87 י' גל-נור, "מפלגות, תקשורת והדמוקרטיה הישראלית" בתוך: ד' קורן (עורך), **קץ המפלגות: הדמוקרטיה הישראלית במצוקה**, תל-אביב 1998, עמ' 201.
- 88 א' שוחט, "עיתונות ואהבה עצמית", **הארץ**, מוסף ספרים, 16.11.1994.
- 89 נ' ברנע, "האח של המדינה", **ידיעות אחרונות**, המוסף לשבת, 9.5.2008, עמ' 2.
- 90 גלעדי, "קליטת עלייה", עמ' 286.
- 91 רוזין, **חובת האהבה הקשה**, עמ' 196.
- 92 אורית רוזין, "המאבק על ה'צנע': עקרות הבית והממשלה", **ישראל**, 1 (2002), עמ' 81-118.
- 93 רפי מן, **לא יעלה על הדעת**, אור יהודה 1998, עמ' 147.
- 94 י' עמית, "לא יחזיק השורש", **ספר השנה של העיתונאים תשט"ז**, תל-אביב 1956, עמ' 77.

צנע בכותרות

יריעות אחרונות

מוספה ל שבת

“יותר הגיוני היה אילו הכניס בן גוריון שנויים בממשלה לשם הבטחת אספקה יעילה”

העולם שואל:

אחרי קוראיה - מי בחור?
האיים המגנים על לב אסיה
בריות מנה אספי וכל ליאסיא יאפא כיו

המגבן והמינהל שלום הם מהנמוכים ביותר בעולם
מקרים אחראים מורים: הרמה ירדה והיחס התקלקל

חליפה חדשה? - בעוד שנתיים...

מה אפשר להשיג ב־85 נקודות הלבושה לשנה. - חסל סדר בגדי צמר מכאן ואילך - הכל ילבושו כותנה

הקיצוב שהותחם בכנרנים ובעלים יגרום לירידה חמומה בחיי הרושני ישראל, רק עכשיו יזכר הנגנע גם במה-אחר החובשו על הארץ המלאה בבגדי ובעני יוהנן במחצית הימים לתוספת שכחה בכך שכתובת הצבור וכך צורת הלבוש שלנו תעבור תלתיך של ילמוק-טיוציה.

תעלה 31 נקודות - שמלת חיסטה כל שרולים אהבו עוד אשר היה להשיג ב־85 נקודות, אכז שמת צמר תעלה לא פחות ממאה. חלוק צמר לאשה יעלה 145 נקודות. קוטבינון מכוננו - 25 נקודות. וקולו צמר לסרינו יו יעלה 80 נקודות. ואין לשכות שעיקרת הבית צריכה לחשב את חשבון הנקודות שלה כן.

לבעשה או אשר, אשמו, להשיג שום דבר, כי כמה שנים תוכל יעלה בית לא לקנות סרין חיש (9 נקודות) או לא להחליף חילון הבית (4 נקודות) כדי כל מסר?

בשעה העלים הנצב הרבה יותר פשוט, כאן לא נצטרך עיקרת הבית עדיף, כל גבר יוכל לקנות זוג נע

„מיבצע בן גוריון“ מכה גלים

כל הציבור מברך על המיבצע הנמרץ של ביטור השוט השחור. אך הצרכן דורש שיקיים מיבצע מקביל: זה של הכטחת אספקה סדירה במועדה

המיבצע נגד השוט השחור הוא יופי בשבוע הראשון במחצית מסוכנותי מסויי גריווים מרתישים על דורש נים ומסכני סתר גדוהים אולם הרעש והתעמולה סמים המיבצע והעובדה, כי ראש הממשלה מכבדו וב יבסר יתיה לביטור הנגנע.

כבוד לחנות המספחה שנתחבו ב־ גות, מתוך חשש שאישימו אותם ב־ שוהות שחורה כשר.

יום החלן שוכותה ישי האריות הן סוחרים לברר תחילה את ציבת הדי לונה, אולם לא תהיה זו דרך מסה, אלא הוא לא חסרה את המשיבים למספחה, לאחר שהוזהרו אספחה.

השווק הארומ.

אולם כאן מתעוררת בעיה חלוק הארומי. יום יום שוכנים אנו על מצער סוחרים, האספחה ספקו ה

היה זה מרד הנשים

הן שנתנו את קולותיהן לציונים הכלליים והתמרדו במפא"י וב...בעליהן

הן שלנו ייכנס לפרשה, ספיעים כליל המבוררת, מתמרדו ורחוב אהבו על

מ־14 בנובמבר, מרד נשי על

„אני מאשים“ של עקרות-בית כלפי שיטות-האספקה

מונות הבמחות שלא נתגשמו וקובלות על השוק השחור

אשר לי עקרות-בית, אני מתיי מרת ליות ממונות בעניו מליטי קה, אני מתאספת רק בעניו שוק, אולם לא צורך להיות מדינאי וכלי בלו, כדי להבין שאשר היה לצפות למדול החסור בבימים בין לילה, אינו נאספה גם בחילוקי הועות בעצו נאילו לתפע בין יוסף וקסמן,

כי מדעים כשר שחור במחור שתיים וחצו עד שישו לירות לקילו, אשר להשיג בוצה ביגז פרטיה, אשר להשיג עשות, מטרונת, שוקולדה, קפה, ובכסיות לא קטנות וזואק, צריכים רק לדעת את הרחבים וגם זה לא קשה ביותר.

אשר להשיג כמיות כשר נכרות במחירים מספריים.

היכן מנות הרווקים

כדאי לכונן טעם, מה קורה עם המנות הקטנות של הרווקים שאיכז לים במסעדות ואינם מקבלים את המנות המיושנות של הרווקים.

את מנת הבשר, מכשרים לנו על קיצוצה, הבשר, כי החסור בקשה הוא רק זמני ושלא יהיה קיצוב בקפה, אחר כך תחלו קיצוב וחתי וכן קצר יוד הקפה שוב להתחרת, הבשר, כי לא יהיה קיצוב בשר קילוח ושחיה שוקלות בכמיות מספיות, אולם עקרות-בית מכה

הצרכן: הצו - אימכרוביזציה חלשה הסוחר: ה„גאולה“ תבוא מהקיבוצ... היצרן: בלי שוק מקומי אין יצוא

סופרנו מדוכב את השלשה, שעליהם סוכב עתה היוכוח

— מאת אלכסנדר סכירם —
שבענו פעמיים את דעתו של דב יוסף על הבריכה המסוייה בצו שר, ובעת יהיה כדאי לשמוע מות כפי יוצרים, הסוחרים והציבור.

אשר לי חלישות כרוונה הנם את הברז לכפר או לביצים החתרה יום מתקלקלים ולכן יש הכרת לוח כדאי לסיק, כיום כבדים יעלים את שר להסירן במסלולית אינטימית, ומכל זה יסכול הסוחר הישר.

ערכו ענס ס סקר בקרב החישיבים בנקודות זות

— מלבד זה הצו המרש מוחת את שררי השוק השחור לרחות לסקי

כך הופקר המשק

עובדות על המתרחש באשרדים הכלכליים בתאשלה

— מאת נ. כספי —

הם בחקתה שיקבלו כיום סחורה חיי טה מן הסוטים, אבל לשימושים אין כל בטחון שיוכלו לקבל סחורה חשה מכרי החרשה, שישארו ספעס ללא חסר די ללה, זה העניו סוה, שחולקו לצבור

א. האשליה של „צו הקיצוב“

אשר היה לחסוך טענע כל יוצר

אמנם, נציג המספחה הסבירו לוען זה, שום באנולית הונח הקיצוב בלהב-שה והנגעלה בלי רישום מוסקם של

עם אישור הרווח של ועדת הקיצוב עי המספחה, במחצית מספחה חלשה הצו המסורר יוסף על קיצוב

הבקר

היום תמרון אופטימי
 תמרון זה יתבצע ביום חמישי, 15 ביוני, בשעה 10:00 בבוקר, במסגרת תוכנית "היום תמרון אופטימי" שהתקיימה ב-14 ביוני, במסגרתה נערכו מספר מפגשים וסיורים באתרי המורשת העולמית של תל אביב.

היום תמרון אופטימי
 תמרון זה יתבצע ביום חמישי, 15 ביוני, בשעה 10:00 בבוקר, במסגרת תוכנית "היום תמרון אופטימי" שהתקיימה ב-14 ביוני, במסגרתה נערכו מספר מפגשים וסיורים באתרי המורשת העולמית של תל אביב.

המשוטט בשוקי ירושלים - נזכר בימי המצור

הקרייזן מבטיח, אך מנות אין ועם עקרות הבית ניתן לשוא על הסוחר. - יש פירות ואין קוטף

המשוטט בימים אלה בשוקי ירושלים, במיוחד בעירובי ימי חול ותלמי, יראה זעזועים של עקרות הבית. מרחקים כאילו נמצא הוא בעת התמדת בניצור מכסיו. אותו שיום יתרום אשר ידעו לכסות את ביתו מבשרו של צנע עוד טרם התחמסו מורוותיו של השיר ויכח ביעק שחבורת היתה נתינה במקררת שחבורתו אשר ידעו גם תחמוס כמסירתן בשבילי אלה הנעדרים ממקרתם - אובדות עצות נעומת נעומת עד את המרירות בדבן של עקרות הבית כשהוא מודיע מרי יום כיצום בטעות הצהרונם בעל גבי האקר על המנות שנקררות הבית צריכות ליכס את התלונני, ויזכר את הרועים באילו התנחיות מראית של גיב וחק קמרות הבית האבירות אכן יודעות כיצד להכיר תור עם המנות הגדורות.

על חטא ראשון עם פתיחת המערכה נגד השוק השחור

בגוריון מודה: אין הכל כשורה בממשלה

דיוע בכנסת על סדורים חדשים בממשלה - אולטימטום למסחרי מלאי עד יום ששי - קרא לגיוס נערי ילדים נגד השוק השחור

הקבלנים הגישו תביעותיהם לראש הממשלה
 במסגרת תביעות שהגישו לראש הממשלה, הקבלנים הגישו תביעותיהם לראש הממשלה, במסגרתן תביעות מרובות על שירותי המערכת.

לשנה הבאה בלי תורים...

טפין מפרשיות הסבל בממלכת דב יוסף

— וכי גורל התלאכבים שפיר יך תרז מעיר יהודי בא בימים. זה שבועות, אני מכתת לכאן את רגלי ועדיין לא הגיע קץ לדבר...

נחבר שפקידי האגף לטיפול ברשי יוגות לחמרי בנין מקבלים בשני הימים הנ"ל רק 100 איש ליום. לשם כך קמים זעזועים

מהסימטה הצרדית בוקעת לרחוב שדרות המלך גורגי המולה של קולות רבים. הם הולכים ומתגברים ומדי פעם בפעם נשמעות צעקות וגידופים. השעה סמוך לשבע בבוקר והמוני הקולות, המפריעים את השקט היחסי ברחוב בש"ע זה, מושכים למקום ההמולה את העוברים ושבים.

מוכרי התה צועקים חמם

מסלו נכשות מחכרסות על אכירת התה ל-60 שוטים - והנה אול להם הסוכר וכרסותם בסכנה.

ברובכ מכר התאסר רוב מולק התה. כאשר אנו נמשכים במשך חודש כמרוית הללו הנצוקות התה חם - אינו שמים לב להם וכאשר משרד מכללים אותו מודיעה את הכול חמם או דורשים בכל תוקף שול מוכר יסרוף עוד פחות סוכר - התקיע שאין אנו מודעים לנכחם כאשר אנו נכנסים לביתיקה משרד ומלצר מניש לב כוס תה שאין אנו שפן של טעם חוקי בו. והנה שפסירי תה המרוית

אנשים מבוזרים נערים אנשים מרז חלום עם סימני זקן על פניהם - ולשואו וואו התלמתי ללכת מבתי כנסת בלתי-נכונת עד שהתקע לרחוב אחר. שרק בקושי אשר לקרוא לו סמטה. כי חושבוו סוכרם עדיין כשכבת-חול עמוקה. כרוכב זה מצא תי את מבוקשי את ה"הכלכלי" שאו לא יותר מחדר גדול כבית צנוע. **אני מניע למחוז חפצי**

בכיתהבנסת צוד התלללי. אכל- והנה שפסירי תה המרוית

ברובכ מכר התאסר רוב מולק התה. כאשר אנו נמשכים במשך חודש כמרוית הללו הנצוקות התה חם - אינו שמים לב להם וכאשר משרד מכללים אותו מודיעה את הכול חמם או דורשים בכל תוקף שול מוכר יסרוף עוד פחות סוכר - התקיע שאין אנו מודעים לנכחם כאשר אנו נכנסים לביתיקה משרד ומלצר מניש לב כוס תה שאין אנו שפן של טעם חוקי בו. והנה שפסירי תה המרוית

מחסור הלחם בתל-אביב יופסק מהיום

לאחר כמה שבועות של צמצום האפיה הגיעה אתמול התמררות הצבור לשיאה

מחסור הלחם בתל-אביב, הנמשך זה זמן-מה, קיבל אתמול ממדים רציניים ועורר התמררות בין כל חוגי התושבים. על תלאתיהן המרובות של עקרות הבית, המבלות כמעט את היום כולו בעמידה בתורים ובהתרובצויות בין חנות המכולת והירקות לבין חנות הבשר והדגים נוספה כעת הדאגה, להשגת המצרך הראשוני ביותר, ברישית מצרכי המזון, והוא - הלחם! והשאלה שנשאלה בני כל חיתה: האם באמת הגיע המצב עד כדי כך שאין באפשרות משרד האספקה והקיצוב להבטיח אפילו אספקה סדירה של לחם?

חם ורק אתמול העביר המפקח על המזון זון בתיאודעה טלפונית דחופה לבעלי המאפיות שיחדשו מיד את אפיה הלחם במסכת הקמת שהיחה לפני הקיצוץ. על ידי כך יש לקחת שמחסור הלחם יפסק והיום. אולם הצבור תובע שתעריך חקירה ובידור רציני על שעווריה זו של צמד צום מנת הלחם לעיר הגדולה ביותר בארץ דוקא בתקופה של מחסור כמוד